

ÚJ KÖNYVEK

Szabó Katalin – Kocsis Éva: Digitális paradicsom vagy falanszter?

A személyes tömegtermelés

Aula Kiadó, 2003, 233 oldal, ISBN 963 9345 88 1

Ritka ünnepe a magyar könyveknek, amikor a kiadó nem valami „könyvnek látszó” kiadványt, hanem valóságos monográfiát ad közre, tudományos teljesítményt, élő magyar szerző(k) tollából. Miközben a korábban vezető kiadók lassan, de biztosan álltak át a fogva tartott közönségnek értékesíthető tankönyvek, a számviteli segédletek, a szakácskönyvek, továbbá a „hogyan legyünk könnyen, gyorsan gazdagok” témájú piacképes művek körére, a korábban inkább egyetemi jegyzetkiadóként ismert Aula fokozatosan a hazai tudományos könyvkiadás egyik vezető fórumává nőtte ki magát.

A jelen ismertetés tárgyát képező kötet azt az izgalmas – és a szerzők végszava szerint megválaszolhatatlan – kérdést boncolgatja, hogy miképp alakítja át a számítógépre épülő információs technológia elterjedése a termelés, a forgalom, a fogyasztás, a háztartás és az egész emberi életmód folyamatát. Megközelítéséből adódóan ez az első látásra vállalatgazdaságinak tűnő kötet nemcsak a szervezés- és vezetés, hanem a makro- és mikroökonómia iránt érdeklődők, a modern nemzetgazdaság és a világgazdaság változó határait globalizációs vitákban feszegetők, vagy épp a munka világa, a jóléti állam jövője iránt érdeklődők számára is fontos és hasznos olvasmány. Ez az összbenyomás abból fakad, hogy a szerzők által részint elméleti fölvetések, részint a vállalati gyakorlati tapasztalatok földolgozásával fölépített gondolatmenet e sokféle olvasóközönség számára hasznos, esetenként pótolhatatlan felismeréseket tartalmaz. Teszi ezt olvasható terjedelemben, jól (tanulhatóan) tagolva, szabatos stílusban és pontos forráskezeléssel. A szerzők támaszkodnak a témakörben 1996 óta megjelent három monográfiájukra és számos szakcikkükre. Mégsem mondható, hogy egyszerűen a régi bor jelenne meg új tömlőben: a különféle folyamatok leírásából és bemutatásából meglepően új – és sokféle tanulság levonására alkalmat adó – összkép bontakozik ki.

A kötet bevezetője már kételyeket ébreszt a skálahozadék jelentőségével szemben, holott szinte mindenki, aki itt-ott hallott már közgazdaságtanról, tudni véli, hogy a nagyszágrendi megtakarítás, a minél többet, minél kisebb választékban termelni parancsa egyben a „modern idők” szava is. Igen – fejtik ki a szerzők –, a chaplini film elkészítésének idején, az 1920-as években ez valóban így volt, a 21. századra azonban mindez megváltozott. A fordizmus helyét átvette a „toyotizmus”, a kis csapatok együttműködésére épülő, választékgazdaságosságot kihasználó, a tömeges testreszabás elvére épülő

termelési és értékesítési szervezet, ami a számítógép lehetővé tette hihetetlen sokféleség előnyeinek kiaknázására épül.

Az első fejezet (15–38. o.) a testreszabás működését mutatja be a személyes tárgyaknál, a közbenső és a végtermékeknél, sőt a szolgáltatásoknál is. A digitalizálás révén a fogyasztásban is visszatérhet a személyesség, az egyedi igények kielégítése.

A második fejezet – a „kutyás ember” metaforájával – azt mutatja be, hogy a számítógép megjelenése nem pusztán a földolgozható információk mennyiségét növelte meg, hanem erre épülve a műszaki fejlődést és a piaci értékesítést olyan léptékben szabta át, mint egykor a gőzgép. A változás hatását az új eszköz bevezetésekor még messze nem tudták fölmérni. Ugyanakkor a szerzők óvnak azoktól a mítoszoktól, amelyek – a folyamatok számítógépes irányítása nyomán – a menedzsmentirodalomban elterjedtek.

A harmadik fejezet (61–88. o.) a modularitást, mint a tömegesség és a realitás – piaci keresletben tetten érhető – egyéni szükségletek közti optimális kompromisszumot mutatja be. A röviden Lego-elvként jellemezhető megközelítés egyszerre ad teret a korábban elképzelhetetlen sokféleség kialakulásának, és ugyanakkor megőrzi a szabványosított (nagyipari) termelés költségkímélő voltát.

A negyedik fejezet (89–128. o.) bizonyára hatalmas vitákat vált majd ki, ha szociológus és munkatudományi kérdésekkel foglalkozó kollégák is kezükbe veszik ezt a könyvet. A szerzők nem kevesebbet állítanak, mint azt, hogy trendjelleggel – vagyis egyáltalán nem pusztán a posztkommunista átmenet sajátos vonásai miatt – leáldozóban van a rendszeres napi nyolcórás munkarendre, stabil bérfizető munkahelyre épülő foglalkoztatás napja. A munkahely megszűnik, és átadja helyét a munkának, ami rugalmas rendben, sokszor rendszertelenül, gyakorta a hagyományos munkához társuló társadalombiztosítási védőháló nélkül válik elterjedtté. Amit ma a magyar szakzsargon atipikus foglalkoztatási formának keresztelt el, az időben és térben egyre inkább jellemzővé válik, lett légyen szó otthoni munkáról vagy távoli országokba – a könyv egyik példájában épp Indiába – kitelepített repülőjegy-foglalási rendszerekről. A világméretű és helyi – a közkeletű angol rövidítéssel globális – foglalkoztatás, ahol a nemzetközileg szerveződő munka és a helyi adottságokhoz messzemenően igazodó foglalkoztatásszervezés társul egymással – sajátos társadalmi kihívást jelent. Az egyik póluson ott vannak a napi 12-14 órát dolgozó munkaalkoholisták, a nem pusztán munkahelyük féltése vagy a többletjavadalmasítás miatt krónikus túlmunkát vállalók kasztja. Az osztályok, a szakszervezetek, sőt a munkaviszonyhoz kötődően univerzális jóléti államok alól egyszerűen kiszaladt a gazdaság. Nincs honnan beszédni mindama járulékokat, amelyekből a 60-as és a 70-es évtized konzervatív és szociáldemokrata jóléti rendszereit finanszírozták.

A könyv ötödik fejezete (129–156. o.) kötődik legközvetlenebbül a címtől várható vállalatvezetési és szervezési kérdéskörhöz. A szerzők itt a kihelyezést mint a szervezeti modularitás útját vázolják, bemutatják az ezek összekapcsolódásából építkező hálózatokat és ennek különféle vállalati kapcsolatrendszerekké érő változatait (a bolygóvállalatot, az értékláncot, a stratégiai szövetségeseket, az intelligens és virtuális vállalatokat). Itt számos esettanulmány és bő amerikai irodalomlemez szemlélteti, miként vált gyakorlattá az, ami nemrég még a menedzsmentelmélet körébe tartozott.

A hatodik fejezet (157–186. o.) a klasszikus közgazdaságtan egyik kedvenc kérdésével, a piacproblémával foglalkozik. A szerzők fogalmazása szerint ez „átlányegül” az elektronikus piactereken. Egyszerűen megszűnik a termelő és a fogyasztó közti kapcsolathiany, fölöslegessé válnak a készletek – és szintjük beteges figyelése –, hiszen a marketing az IT segítségével már a fogyasztói igény pillanatnyi változásaihoz is idomulni képes. A szerzők azonban óvakodnak a moduláris marketing idealizálásától, és súllyal szólnak arról, hogy a magánélet „hozzáférhetővé válásával” súlyos kiszolgáltatottság forrásává teheti a magát már-már valóban királynak érző fogyasztót.

A hetedik, záró fejezet (187–210. o.) az elektronikus piactereken kialakuló új, dinamikus árazási módszereket ismerteti. Ennek keretében egyfelől erőteljesen megnő a vevő informáltsága – azaz leépül a hagyományos információaszimmetria –, másfelől viszont épp a testreszabás révén gyakorta kerülhet kiszolgáltatott helyzetbe, mivel nincs egyértelmű áttekintése hasonló cipőben járó társainak viselkedéséről sem. A profi eladó és a szétszórt vevőközönség aligha képviselhet azonos, akár csak hasonló alkuerőt. A megfelelő árazási stratégiát kimunkáló szoftver az eladónak költség, a vevőnek levonás a haszonból. Végül sok olyan példa is van, ahol az alkuval elérhető haszon nincs arányban a legkorszerűbb eljárás bonyolultságával sem.

Kocsis Éva és Szabó Katalin legújabb könyve nagy nyeresége a hazai közgazdasági irodalomnak. Néhány kérdésfölvetésük kétségtelenül alapvetően új megvilágításba helyezi a közgazdaságtan egyes kérdéseit és kategóriáit, méghozzá anélkül, hogy a Lucas-féle kannibalizmus útjára lépne (ahol a mikroökonómia egyszerűen fölfalja a makrot). Alapvető jelentőségű például az, hogy a vevőnél jelentkező hasznosságtöbblet nem mérhető, vagy hogy az információ, nem pedig az erőforrás szűkössége a vagyonnövekményt meghatározó tényező (az információ korlátlanul osztható és újratrémelhető, anélkül hogy szűkösségi korlátba ütközne). E fölismerések alapján érintik a közgazdaságtan mibenlétéről, az itt haszonnal alkalmazható módszerekről folyó vitát. A modern gazdaságfejlődés állítólagos uniformizáló hatásáról éppúgy nem érdemes töprengenünk, mint arról, hogy közgazdasági vizsgálat tárgya lehet-e az, ami nem mérhető. Végül, de nem utolsósorban az új gazdaság „kipukkadása” sem jelenti azt, hogy a hagyományos ágazatok átszabása révén az IT szelleme visszagyömöszörhető lenne a palackba.

A könyvvel kapcsolatban kevés számú kritikai észrevétel tehető. Ezek egyike az, hogy – záró következtetések híján – az olvasó maga kényszerül a szöveg értelmezésére, a messze vezető következtetések kimondására. További észrevételként említhetjük, hogy a szerzők mintha támogatnák a munkaidő mesterséges lerövidítését célzó – például a Jospin-kormány által hirdette – törekvést. A munkaidő rövidítése nyilván csak akkor teremtené többletmunkahelyeket, főképp makroszinten, ha az elvégzendő munka előzetesen adott lenne, ahogy azt a tervgazdaság megálmodói előfeltételezték. Ha ez nincs így, sőt a fölössé vált munkatársak elbocsátása közel lehetetlen, a kevesebb munka csak intenzívebb (jobbán szervezett) számítógépesítettebb munka lehet, a munkanélküliség – mint a francia szocialisták országglása idején – pedig még nő is.

Ez az ismertető nem törekszik a teljességre, mégis talán meggyőzheti az olvasót, hogy érdemes a szerzők legújabb kötetét kézbe venni. A sokféle felismerést tartalmazó tömör mű ideálisan használható az egyetemi oktatásban, ha a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem permanens reformjainak sodrában az e témákat (is) gondozó összehasonlító közgazdaságtan nem került volna ki a graduális alapképzés moduljai közül, méghozzá kevesebb elméleti újdonságot tartalmazó és a vállalati gyakorlatot kevésbé közvetlenül befolyásoló studiumok javára. Bízunk benne, hogy az egyetemi vezetés nem teszi magáévá a peresztrojka jelszavát: visszaút pedig nincs, és ismét a közgazdasági alapiszciplína részeként ismeri el azt, ami kétségtelenül oda tartozik, nem máshová.

Csaba László